

TEREZA KUNEŠOVÁ

RECEPCE *DIALEKTIKY KONKRÉTNÍHO* V ČESKOSLOVENSKU MEZI LÉTY 1963–1969

Kosíkova kniha *Dialektika konkrétního* vyšla poprvé v červenci roku 1963, dalších vydání se dočkala v letech 1965 a 1966. Jedná se o nejpřekládanější český filosofický spis 20. století¹ – rozsahem poměrně útlý, ale obsahem hutný, velmi často označovaný za knihu diskusní a revoluční, neboť propojuje Marxovu filosofii s myšlenkami Martina Heideggera a Edmunda Husserla,² modifikuje Marxovo učení, zavádí do marxismu nové koncepty a témata a svým neomarxisticky laděným výkladem nutí čtenáře k zaujetí stanoviska.

První recenze a odkazy k *Dialektice konkrétního* se v československých periodikách objevují krátce po jejím vydání. Vzhledem ke značnému množství tehdy publikovaných periodik klade tento článek důraz na nejvýznamnější z nich: *Literární noviny*, *Kulturní tvorbu*, *Plamen* a *Filosofický časopis*.

Recenze

Ve výše zmíněných periodikách lze nalézt recenze dvojího druhu: recenze, které knihu hodnotí pozitivně (recenzenti se nevyjadřují k problematickým pasážím spisu a neprovádějí negativní kritiku), a recenze, které nejdří-

¹ Během 12 let byl přeložen do italštiny, angličtiny, francouzštiny, japonštiny, katalánštiny, maďarštiny, němčiny, portugalštiny, řečtiny, ruštiny, slovinštiny, švédštiny, srbochorvatštiny a španělštiny.

² K tomu srov. Miroslav Pauza, M. Husserl a Heidegger v *Dialektice konkrétního* aneb jak by to asi vypadalo bez nich? in Marek Hrubec – Miroslav Pauza – Josef Zúmr (eds.), *Myslitel Karel Kosík*, Praha: Filosofia 2011, s. 79–96. K tomu srov. Milan Šimsa, Marx, Heidegger, Kosík – teoretická a praktická východiska, in *Myslitel Karel Kosík...*, s. 160–173.

ve v krátkosti zhodnotí klady knihy, poté se již zabývají negativní kritikou s odkazem na problematické pasáže posuzovaného spisu. Společným rysem obou dvou typů recenzí je velmi pozitivní závěrečné zhodnocení. Obecně lze konstatovat, že recenzenti knihu považovali za filosofické dílo *par excellence*, které na tehdejší filosofické půdě dlouho chybělo a které předznamenává novou éru v rámci tehdejší marxistické filosofie. Vyjadřují též obdiv nad odvahou Kosíka knihu uveřejnit vzhledem k jejímu diskusnímu charakteru (zvláště v souvislosti s neprolomitelnými dogmaty marxismu). Vyzdvihují vysokou jazykovou úroveň textu a jeho filosofickou, argumentační a stylistickou vytríbenost.

Krátce poté, co byla poprvé vydána *Dialektika konkrétního*, publikoval v *Literárních novinách* recenzi nazvanou *Marxismus jako filosofie člověka*³ Josef Zumr. Zumr nejdříve v krátkosti rekapituluje základní myšlenky Kosíkovy knihy, podrobněji se zaměřuje především na kategorii konkrétní totality, které si velmi cení, a na vztah člověka a kategorie praxe. Podle Zumrova názoru umožňuje kategorie konkrétní totality flexibilnější reflexi skutečnosti: Kosík této kategorii dodal dosud chybějící univerzální materialistické odůvodnění a podařilo se mu nejen demonstrovat novou možnost interpretace marxismu, ale i poukázat na nové možnosti přístupu k marxistické filosofii jako celku tím, že prolomil etablované přesvědčení o principiální uzavřenosti dialektického materialismu a o nemožnosti jeho alternativní vnitřní přestavby a reorganizace. Co se týče odborné filosofické úrovně posuzované knihy, Zumr ji označuje za filosofický spis světové úrovně. Současně oceňuje Kosíkův široký vědomostní potenciál a schopnost předat své myšlenky ve srozumitelné formě přístupné široké veřejnosti. Na závěr dodává: „Kosíkova kniha již není sbírkou programových úvah o tom, co je, co není a čím má být filosofie člověka: podává důkaz, že tvořivý marxismus filosofii člověka skutečně je.“⁴

Přibližně šest měsíců po publikování *Dialektiky konkrétního* vyšla v prosincovém čísle *Plamene* recenze Ladislava Hejdánka.⁵ Ten upozorňuje na to, že Kosík sice do vztahu ke skutečnosti zahrnul praktickou aktivitu, ale na žádném místě knihy nezkoumá její charakter; s tím souvisí i to, že Kosík opomněl zkoumat tuto aktivitu na „předlidské“ úrovni. Nicméně i podle Hejdánka sepsal Karel Kosík jedno z nejzávažnějších filosofických děl poválečné éry. Kosíkovu knihu označuje za první marxistický spis, který se pokouší zachytit autentickou skutečnost, „věc samu“. Autor recenze nemá sebemenších pochyb, že by se toto dílo nedočkalo světového úspěchu.

³ Josef Zumr, *Marxismus jako filosofie člověka*, *Literární noviny* 12, 1963, č. 30, s. 5.

⁴ *Tamtéž*.

⁵ Srov. Ladislav Hejdánek, *Filosofie člověka*, *Plamen* 5, 1963, č. 12, s. 118–120.

Dalším, kdo se k *Dialektice konkrétního* vyjádřil, byl Jiří Cvekl. Svůj článek uveřejnil v *Kulturní tvorbě* dne 5. prosince 1963.⁶ *Dialektiku konkrétního* označuje za nejpromyšlenější a nejzralejší spis šedesátých let. Cvekl (podobně jako Hejránek) poukazuje na náročnost četby této knihy – obsahuje jak snadno srozumitelné pasáže, tak i místa nejasná. Kosíkův spis označuje za projev „jasně vyhraněného, vývojem novověké filosofie poučeného filosofického přesvědčení autora“.⁷ Cvekl považuje za markantní rys Kosíkova textu kritiku iluzí naivního realismu a na závěr dodává: „U studií typu Kosíkova knihy cítíte, že za myšlenkou stojí člověk, který o něco závažného bojuje, kterému filosofie není ani věcí profesorské učenosti, ani povrchním politizováním pomocí filosofických pojmů, ale integrální součástí lidského života a vývoje. Ta opravdovost a zaujatost se ostatně zračí i v jazyku, který je prost zbytečného učeneckého balastu [...] i běžných propagandistických frází. [...] A chce-li se něco nazývat marxistickou filosofií, pak je první podmínkou, aby to vůbec byla filosofie.“⁸

Dialektika konkrétního nevyvolala diskusi pouze v kruhu filosofů a odborníků na filosofickou problematiku, ale i u široké veřejnosti. Příkladem je recenze spisovatele a dramatika Ivana Klímy, kterou uveřejnil časopis *Plamen* v roce 1964.⁹ Klíma považuje *Dialektiku konkrétního* za pravé filosofické dílo, které navazuje na filosofii Karla Marxe. Dále Klíma oceňuje Kosíkovu rehabilitaci kategorie vědomí a jako nedocenitelný počin hodnotí jeho snahu o rehabilitaci člověka – Kosíkovi se podařilo navrátit člověka do centra marxistického učení ve formě aktivního tvůrce skutečnosti. Klíma taktéž vyzdvihuje pasáže, které se týkají umění – i v nich je Kosík konzistentní a věrný dialektické metodě. Právě Kosíkův způsob tázání, kladení problémů a otázek, který konstruktivně vede k nalezení disfunkcí a mystifikací, shledává Klíma velmi inovativním.

Další recenzentkou *Dialektiky konkrétního* byla Jiřina Popelová. Svůj posudek publikovala ve *Filosofickém časopise* v roce 1964.¹⁰ V první části recenze Popelová rekapituluje nejdůležitější myšlenky Kosíkova knihy a zároveň provádí pozitivní kritiku vybraných pasáží. Popelová považuje Kosíkovu knihu za pravé filosofické dílo, jehož výraznou přednost spatřuje v autorově schopnosti tvůrčím a originálním způsobem promýšlet z převážně ontologického hlediska témata knihou vytyčená. Dále pozitivně hodnotí

6 Srov. Jiří Cvekl, *Filosofie tvořivá*, *Kulturní tvorba* 1, 1963, č. 49, s. 4.

7 *Tamtéž*.

8 *Tamtéž*.

9 Srov. Ivan Klíma, *Filosof pro člověka*, *Plamen* 6, 1964, č. 1, s. 108–109.

10 Srov. Jiřina Popelová, Karel Kosík: *Dialektika konkrétního*, *Filosofický časopis* 12, 1964, č. 3, s. 433–438.

Kosíkovu snahu demaskovat a rozbít celou řadu „pseudopojmů, pseudopředstav a pseudointerpretací“ marxistické filosofie. Kosíkovy rozbory a kritiky považuje za přesvědčivé a efektivní. Další Kosíkovou předností jsou dle autorky recenze citlivé popisy jevů. Jako vynikající označuje Popelová Kosíkovy popisy kulturních fenoménů – explicitně zmiňuje pasáže věnované umění a uměleckému dílu a pasáže zabývající se metodologií humanitních věd. Recenzentka taktéž oceňuje Kosíkovu hlubokou znalost Marxovy filosofie. Druhá část recenze poukazuje na diskutabilní místa v knize. Popelová Kosíkovi vytýká nejednoznačnost jeho výroků, metaforický způsob vyjadřování, unilaterální způsob využívání poznatků tehdejší západní filosofie a nepřesnou interpretaci pojetí práce v antice. Hlavní nedostatek pak spatřuje Popelová v tom, že Kosík nedoceňuje úlohu vědy.

Konference a diskuse

Dialektika konkrétního se stala ústředním tématem řady diskusí a seminářů konaných za účelem zaujetí stanoviska vůči této knize.

První diskuse se uskutečnila 24. února 1964 za účasti reprezentantů ČSAV, Filosofické fakulty Univerzity Karlovy a Vysoké školy stranické. Písemný záznam popisující základní stanoviska referentů byl uveřejněn ve *Filosofickém časopise*.¹¹ Většinu referentů tvořili příslušníci ČSAV.

Diskusi zahájil Jiří Cvekl. Ve svém referátu poukázal na to, že *Dialektika konkrétního* představuje znamenitý filosofický spis, jenž převyšuje tehdejší marxistickou literaturu. Bylo by však mylné se domnívat, že by tento spis měl být považovaný za bezchybný. Význam tohoto spisu spatřuje Cvekl právě v tom, že „vyhroceným podáním jak tradiční, tak méně obvyklé filosofické problematiky nutí čtenáře i kritika k formulaci vlastního stanoviska, k rozvíjení filosofického myšlení“.¹² Dalším referentem byl Jan Patočka, který mimo jiné vyzdvihuje Kosíkovu koncepci filosofie jako kritického zkoumání kategorií. Jindřich Srovnal se domnívá, že se Kosík odklání od běžné filosofické praxe, avšak nepoukazuje na konkrétní pasáže *Dialektiky konkrétního*, které by jeho tvrzení podpořily. Též upozorňuje na existenci „esoterických“ pasáží, které čtenáři ztěžují správné pochopení tohoto textu. S tím se pojí i sporný společenský dopad této filosofické práce. Vladimír Ruml ve svém příspěvku demonstroval kritické námitky problematických částí Kosíkova spisu – za problematické považoval Kosíkovu

¹¹ Jiří Cvekl, Diskuse o knize Karla Kosíka »Dialektika konkrétního«, *Filosofický časopis* 12, 1964, č. 3, s. 449–450.

¹² *Tamtéž*, s. 449.

koncepci člověka a „úvahy o moderní technice, automatizaci a ‚manipulování lidmi a věcmi‘“.¹³ Dalším, kdo přednesl svůj referát, byl Dragoslav Slejška. Ocenil Kosíkovu pečlivou analýzu relace člověka k společenské skutečnosti. Společenská skutečnost však podle Slejšky není rozpracována rovnoměrně, například objektivita společenských zákonů by si též zasloužila hlubší analýzu. Posledním přednášejícím byl Robert Kalivoda. I přesto, že knihu celkově hodnotil velmi pozitivně, snažil se ve svém příspěvku poukázat na diskusní ráz některých pasáží *Dialektiky konkrétního*. Po doznění posledního referátu se k předneseným příspěvkům vyjádřil sám Karel Kosík. Kosík svou knihu pokládá za „součást celkového proudu marxistické filosofie směřujícího k renesanci marxismu a usilujícího navrátit filosofii její pravý význam a smysl. [...] Odmítá názor, že je jeho filosofie filosofickou antropologií. Staví se ve své knize jak proti scientismu, tak proti antropologismu. Upozorňuje na to, že např. Kant pokládal za možné redukovat filosofickou problematiku na otázky člověka, nicméně nikdo nepovažuje Kanta za reprezentanta antropologismu. K problematice člověka patří nejenom etické otázky, ale také poznání, čas, prostor atd.; i ontologie i gnoseologie se týkají člověka a jeho vztahu ke světu. Dialektiku nelze omezovat na pouhé opakování tří Engelsových pouček, nýbrž je třeba jí dát soudobou moderní podobu, kterou můžeme mimo jiné vyjadřovat kategorií konkrétní totality, struktury a pohybu, rozporu atp.“¹⁴

Další konference se konala v roce 1965 na Institutu společenských věd Vysoké školy stranické. Záznam z této konference otiskl časopis *Kulturní tvorba*. Karel Kosík se této konference osobně nezúčastnil, což mu bylo v mnoha přednesených referátech vyčítáno. Se svým příspěvkem na konferenci vystoupili: Jindřich Srovnal, Viktor Knapp, Jan Fojtík, Jakub Netopilík, Jan Šindelář, Jiří Lisý, Zdeněk Mlynář, Ladislav Tomášek, Vladimír Ruml a Vladimír Mlíkovský. Většina referentů poukazovala na to, že *Dialektika konkrétního* obsahuje mnoho nejasných pasáží, které lze interpretovat buď víceznačně, nebo těžko srozumitelně. Kosík byl zároveň často kritizován za to, že ve svém spisu opomíjí politicky agitované otázky, především otázky zdůvodňující vedoucí postavení komunistické strany ve společnosti. Někteří z účastníků této konference nebyli filosofové – tito jedinci pak hodnotili Kosíkův spis podle pole jejich působnosti. Například Viktor Knapp analyzoval Kosíkův spis z právního pohledu: „Dospívám k závěru, k němuž, přes všechny vytykané nedostatky, podnětně přispívají myšlenky s. Kosíka, že totiž jedním z prostředků, kterými se přetváří každodennost, je právo jako systém, který působí na chování lidí ve společnosti.

13 *Tamtéž*, s. 450.

14 *Tamtéž*.

Socialistické právo je tedy jedním [...] z prostředků, kterými se v důsledku poznávacího působení dějinného subjektu dialektického rozumu každodennost od fenomenální stránky, od fenomenálního světa, přibližuje světu skutečnému.¹⁵ Navzdory časté negativní kritice Kosíkova textu se referenti shodli na tom, že *Dialektika konkrétního* představuje inspirativní, diskusi vzbuzující dílo. *Dialektika konkrétního* je často považována za prolegomena ke studiu struktury sociální reality. Zároveň byla oceňována Kosíkova schopnost klást důležité otázky.

Kritika KSČ

Komunistická strana Československa dlouho váhala s oficiálním hodnocením Kosíkovy knihy, kterou považovala za potenciálně nebezpečnou. Oficiálními kruhy ÚV KSČ tedy nebyla přijata, avšak v rámci KSČ existovali jedinci, kteří nebyli vůči *Dialektice konkrétního* nepřátelští. Od roku 1956 byli totiž českoslovenští filosofové pod neustálým dohledem KSČ a bylo provedeno několik represí. Další represe měly následovat, ale nikdy se neuskutečnily, protože byl odvolán Antonín Novotný z postu prvního tajemníka ÚV KSČ, který s jemu oddanými stoupenci z Vysoké školy stranické (hlavě s Ladislavem Hrzalem a Vilémem Novým) tyto represe připravoval. Namísto Novotného byl zvolen Alexandr Dubček, za jehož působení došlo ke krátkodobému uvolnění atmosféry. Toho využila redakční rada *Filosofického časopisu* zveřejněním některých dopisů psaných příslušníky ÚV KSČ, které byly adresovány pracovníkům ČSAV.¹⁶ Účelem tohoto počínu bylo demonstrovat, jakým způsobem tyto represivní kroky byly prováděny. V těchto dopisech byl často zmiňován i Karel Kosík, jenž byl s některými jinými filozofy (Ivanem Svitákem, Milanem Průchou či Lubomírem Sochořem) obviněn z dezinterpretace marxistické filosofie.

Důležitý zdroj tvoří kniha *Ideologický boj ve vývoji české filosofie*.¹⁷ Tato kniha byla sepsána dvěma reprezentanty Vysoké školy stranické, Jakubem Netopilíkem a Ladislavem Hrzalem, z potřeby vyrovnat se s revizionistickými tendencemi v rámci československé filosofie. Kniha mapuje vývoj marxistické filosofie v období let 1945–1969 a zahrnuje seznam lidí obviněných z příslušnosti k tomuto revizionistickému proudu. Lidé, o kterých se

¹⁵ Srov. Viktor Knapp, *Filosofie aktivity – aktivita filosofie*, *Kulturní tvorba* 3, 1965, č. 27, s. 5.

¹⁶ Srov. Kronika, *Filosofický časopis* 16, 1968, č. 4, s. 627–638.

¹⁷ Srov. Ladislav Hrzal – Jakub Netopilík, *Ideologický boj ve vývoji české filosofie*, Praha: Nakladatelství Svoboda 1983. Tato kniha vyšla poprvé v roce 1975, druhé vydání z roku 1983 bylo doplněno o další rozšiřující pasáže. Zkrácená obdoba této knihy vyšla i na Slovensku v roce 1976 pod názvem *Boj proti revizionizmu v českej filozofii*.

kniha zmiňovala, byli v období normalizace donuceni stáhnout se ze společenského života do ústraní, aby bylo zamezeno jejich případnému dalšímu negativnímu protirežimnímu působení. Zajímavostí je, že pokud se podíváme do jmenného indexu, zjistíme, že četnost výskytu jména Karel Kosík v této knize je stejně častá jako odkazy k Marxovi, Engelsovi či Leninovi. V tomto ohledu by mohl Kosíkovi konkurovat pouze Ivan Sviták. Tato publikace v době normalizace sloužila jako jedna ze záminek perzekuce mnoha československých filosofů. Kosík byl jedním z nich. Byl odstraněn z veřejného života daleko dříve a nekompromisněji než mnozí jeho kolegové (například Jan Patočka), propuštěn ze všech veřejných pozic, které zastával. Žil pod neustálým dohledem StB, která ho tajně sledovala a často prováděla domovní prohlídky. Následně mu byl přiznán invalidní důchod a dobu do roku 1990 strávil v ústraní. V roce 1990 se vrátil na Karlovu univerzitu a do Akademie věd.

Závěrem

Kromě zmíněných recenzí, seminářů a konferencí lze v tehdejších periodikách nalézt další druhy ohlasů. Prvním z nich jsou citace a odkazy (autoři článků různého zaměření použili pro oporu svého textu citáty či parafráze *Dialektiky konkrétního*). Všechny tyto články se nalézají ve *Filosofickém časopise*, což je dáno jeho charakterem – jako jediné periodikum umožňuje využít poznámkový aparát. Odkazy k *Dialektice konkrétního* a její citace lze nalézt jak v poznámkovém aparátu, tak i v samotném textu, obě varianty se vyskytují v rovnoměrném zastoupení.

Další typ tvoří oznámení a sdělení vztahující se ke Kosíkově osobnosti či k jeho knize. Nejčastěji se jedná o oznámení o vydání *Dialektiky konkrétního*, o chystaných zahraničních překladech této knihy, o otištění úryvků z Kosíkova spisu v soudobém tisku či o navržení Karla Kosíka na udělení státní ceny Klementa Gottwalda apod.

Vzhledem k tomu, že *Dialektika konkrétního* vzbudila velké ohlasy nejen v Československu, ale i v zahraničí, lze nalézt v tehdejších tiskovinách i informace o recepci Kosíkova spisu v zahraničí (nejčastěji se objevují zprávy o Itálii, Španělsku a Německu). Všechny tyto ohlasy je možné nalézt v *Literárních novinách* – to je dáno tím, že tyto noviny jsou nejvšestranněji zaměřené, umožňují tedy pokrýt široké spektrum disciplín. Tyto ohlasy zahrnují buď upozornění na chystané vydání Kosíkova spisu v konkrétní zemi či krátké popisy publikovaných recenzí. Informace o těchto recenzích jsou bohužel značně limitované – často se jedná o pouhý popis základních stanovisek recenzenta. Z tohoto důvodu je možné získat povědomí o základních

charakteristikách zahraničních recenzí a diskusí, avšak nelze z nich zjistit konkrétní argumentaci autora či se dobrat překladu celé recenze.

THE RECEPTION OF DIALECTICS OF THE CONCRETE IN CZECHOSLOVAKIA BETWEEN 1963 AND 1969

The aim of this contribution is to acquaint readers with responses to Karel Kosík's most influential work, the *Dialectics of the Concrete*, that were published in former Czechoslovakia by philosophers and other thinkers between the years 1963 and 1969 with an emphasis on the journals *Filosofický časopis*, *Kulturní tvorba*, *Literární noviny* and *Plamen*. This paper also outlines a criticism of Kosík and his book by the Communist Party of Czechoslovakia.

Key words: Karel Kosík, *Dialectics of the Concrete*, receptions, Czechoslovakia, *Filosofický časopis*, *Kulturní tvorba*, *Literární noviny*, *Plamen*, the Communist Party of Czechoslovakia

Mgr. Tereza Kunešová

Katedra filozofie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno